

УДК 378.4(477.51)

Соломаха Ірина

ORCID 0009-0007-4827-8027

Кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри права, філософії та політології,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) E-mail: iryn.solo@gmail.com

СТРУКТУРА ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЧЕРНІГІВСЬКОГО КОЛЕГІУМУ (1700–1786 РР.)

Мета статті – комплексне дослідження змісту, організаційних форм, методів розвитку освітнього простору Чернігівського колегіуму (1700–1786 рр.), обґрунтування впливу західноєвропейської педагогічної думки на формування педагогічного середовища православних закладів освіти України.

Методологія. Методологічною основою дослідження є історико-хронологічний підхід, який допомагає виявленню освітніх змін на певному історичному етапі у тісному зв'язку з конкретними історичними умовами і в хронологічній послідовності та культурологічний підхід, який сприяє пошуку теоретичних і практичних надбань вихованців та викладачів одного з духовних освітніх закладів Чернігівщини XVIII ст., їх значенню для поступу сучасної освіти. Відповідно, в дослідженні використовуються ретроспективний, хронологічно-системний, проблемно-пошуковий методи, історико-педагогічний аналіз літературних джерел.

Наукова новизна статті полягає у здійсненні комплексного дослідження змісту, організаційних форм, методів формування та розвитку освітнього простору на теренах провідного духовного навчального закладу Чернігово-Сіверщини XVIII ст. – Чернігівського колегіуму. Окрім того, здійснена спроба обґрунтування впливу західноєвропейської освітньої традиції на функціонування освітнього простору духовних закладів освіти на українських землях.

Висновки. Отже, аналіз джерел і літератури засвідчив, що освітній простір Чернігівського колегіуму (1700–1786) знаходився під впливом західноєвропейських і східноєвропейських культурних традицій і мав таку структуру: філософські, педагогічні та наукові погляди та діяльність викладачів; специфіка організації освітнього процесу, зміст, форми, методи і засоби навчання студентів; життя, побут і дозвілля викладачів і студентів.

Діяльність освітніх закладів Чернігівщини XVIII ст. стала рушійною силою освітнього поступу не лише Чернігово-Сіверщини, а й усієї України. Зміст освіти в духовних освітніх закладах Чернігівщини, зокрема і в Чернігівському колегіумі XVIII ст. передбачав, насамперед, формування в учнів знань з філософії, гомілетики, поезики, риторики, граматики, музичного мистецтва тощо. Структурними компонентами змісту були уміння майстерного володіння словом, уміння складати поетичні твори, навички гри на музичних інструментах та володіння виконавською технікою тощо. Серед організаційних форм освіти домінували: лекції, диспути, нарації, конклюдії, театралізація релігійних і світських сюжетів, мандрівна концертна діяльність, а провідними методами навчання були словесні, наочні та практичні. Різноманітні впливи, які йшли від православного колегіуму і були спрямовані на оточуюче середовище, перетворилися на усталені культурні явища.

Православний колегіум уособлював зустріч культурних традицій Заходу та Сходу Європи. Елементи моделі колегіуму пристосовувалися до місцевих потреб та умов й, трансформуючись, втрачали певні риси західноєвропейських навчальних закладів. Відтворення змісту навчальних дисциплін, дидактичних прийомів викладання дає підстав стверджувати, що у колегіумі були сприйняті освітні традиції, основні методи навчання гуманістичних шкіл Європи.

Ключові слова: Чернігівський колегіум, освітній простір, структура освітнього простору, духовний навчальний заклад.

Постановка проблеми. Проблема відбору й побудови змісту освітнього простору впродовж століть привертала увагу вчених та практиків. Дослідження даного питання в історичній ретроспективі давало змогу показати процес становлення та видозміни умов, чинників, методів, які впливали на формування здібностей, інтересів, свідомості людей у різні історичні періоди. Центральним об'єктом, навколо якого відбувалося формування освітнього простору у XVIII ст. став колегіум. Саме він в історії української освітньої думки став міжконфесійною освітньою моделлю, яка відобразила синтез та зустріч культурних традицій Заходу та Сходу Європи.

Модель православного колегіуму XVII-XVIII ст. відобразила складні історичні реалії тогочасного життя Гетьманщини, взаємодію різних культурно-освітніх та церковно-історичних традицій. За короткий час ці освітні інституції встигли розквітнути та згаснути, являючи собою не лише освітній, але й культурний феномен [4].

Саме тому, для повної характеристики питання історичних передумов формування освітнього простору слід насамперед визначити сутність феномену православного колегіуму, який втілює у собі особливості української культури кінця XVII – початку XIX ст.

Актуальність роботи зумовлена створенням у сучасній системі освіти нової парадигми навчання на засадах гуманізації, гуманітаризації, фундаменталізації, інтеграції, свободи вибору, демократизації. Відповідно, актуалізується потреба переосмислення історичного досвіду функціонування освітнього простору, який розвивався в Україні у контексті освітньо-культурних традицій, ідей національної самоідентифікації, ціннісних пріоритетів, які існували в тогочасних навчальних закладах, зокрема і в духовних школах XVIII ст. Саме в регіональному вимірі на різних етапах історичного розвитку української нації були сформовані теоретичні й практичні освітні надбання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи історіографію історії православних колегіумів, зокрема й Чернігівського, можна зрозуміти, що історики підходили до вивчення цих закладів, насамперед, як явищ освіти. Проте, колегіуми також слід досліджувати як явища культури, при цьому можливості вивчення навчальних закладів значно розширюються. Згадки про умови занять учнів колегіумів епізодично з'являються на сторінках сучасних досліджень [6].

Проблемам історії розвитку вищих педагогічних закладів України, підготовці вчительських кадрів у них присвячені дослідження А. Бойко, Н. Гузій, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, М. Гриценко, Є. Коваленко, І. Лікарчука, В. Лозової, В. Майбороди, Р. Хмелюк, М. Ярмаченка та ін.

Важливими для розкриття окресленої теми є праці Л. Посохової про діяльність колегіумів і, зокрема про Харківський колегіум, дослідження О. Травкіної про Чернігівський колегіум, розвідка В. Дем'янчука про Переяславський колегіум.

Проблемам розвитку духовної освіти на Чернігівщині в історичному поступі присвячено наукові пошуки М. Закалюжного, Н. Кузьменко, С. Машенка, О. Панасенка, О. Паньковець, Б. Скорик, О. Тарасенка, О. Травкіної, Н. Ципляк та ін.

Мета статті – комплексне дослідження змісту, організаційних форм, методів розвитку освітнього простору Чернігівського колегіуму (1700-1786 рр.), обґрунтування впливу західноєвропейської педагогічної думки на формування педагогічного середовища православних освітніх закладів України.

Методологія. Методологічною основою дослідження є історико-хронологічний підхід, який допомагає виявленню освітніх змін на певному історичному етапі у тісному зв'язку з конкретними історичними умовами і в чіткій хронологічній послідовності та культурологічний підхід, який сприяє пошуку теоретичних і практичних надбань вихованців та викладачів одного з духовних освітніх закладів Чернігівщини XVIII ст., їх значенню для поступу сучасної освіти. Відповідно, в дослідженні використовуються ретроспективний, хронологічно-системний, проблемно-пошуковий методи, історико-педагогічний аналіз літературних джерел.

Наукова новизна статті полягає у здійсненні комплексного дослідження змісту, організаційних форм, методів формування та розвитку освітнього простору на теренах провідного духовного навчального закладу Чернігово-Сіверщини XVIII ст. – Чернігівського колегіуму. Окрім того, здійснена спроба обґрунтування впливу західноєвропейської освітньої традиції на функціонування освітнього простору духовних закладів освіти на українських землях.

Результати дослідження. Концепція освітнього простору виникла як один з підходів до трансформації шкільної освіти. Саме історична ретроспектива створює умови для якісного дослідження поняття освітнього простору. Як зазначає А. Цимбалару, освітній простір – це педагогічна реальність, у якій відбувається зустріч, взаємодія, осмислення і пізнання особистістю оточуючих її елементів-носіїв культури (освітнього середовища), що забезпечує суб'єктивізацію і прогресивний розвиток об'єктів. Також освітній простір як система педагогічних факторів та умов освоєння особистістю у процесі становлення спеціально організованого педагогічного середовища може бути об'єктом цілеспрямованого педагогічного впливу, формування. Таким чином, освітній простір слід розглядати як просторово-предметний компонент, і як події, у яких здійснюються різні види діяльності кожного учасника освітнього процесу з освоєння освітнього середовища, необхідні для задоволення їхніх освітніх потреб [11].

Для цілісного розуміння питання функціонування освітнього простору на українських землях у XVIII ст. слід звернути увагу на православні колегіуми, збудовані яких були тісно пов'язані із діяльністю Києво-Могилянської академії. Так, відомо, що академія мала генетичний зв'язок з єзуїтськими колегіумами Речі Посполитої, що втілювалося у всіх елементах організації та змісту навчання й виховання.

Швидкий розвиток колегіумів, зокрема й Чернігівського, пояснюється тим, що їх викладачі були студентами Києво-Могилянської академії, мали досвід й чітке уявлення про навчально-виховний процес [5]. Саме тому освітній простір Чернігівського колегіуму слід досліджувати комплексно, у взаємодії з функціонуванням інших духовних навчальних закладів через існування достатньої кількості спільних рис.

Змістовне наповнення навчання, програма викладання Чернігівського колегіуму цілком співвідносилася із Ratio Studiorum. Ця навчальна програма закріпила в більшості католицьких університетів Західної Європи послідовність у вивченні дисциплін та їх основні елементи. Окрім лекцій, формами навчання у колегіумі були диспути та спектаклі шкільного театру. Окрім того, внутрішній устрій колегіуму наближався до єзуїтських учбових корпорацій, отже, до католицького університету.

Порівняння ознак, притаманних католицькому університету та православному колегіуму, викликає питання й про правовий статус колегіумів у суспільстві, співвіднесення його із складовими елементами «університетської автономії» середньовічного університету. Показово, що колегіуми зробили спроби йти шляхом Києво-Братського колегіуму у оформленні зовнішніх корпоративних прав. При цьому, незважаючи на те, що у імператорських грамотах дані навчальні заклади називали колегіумами, у першій половині XVIII ст. у синодальній та місцевій діловодній документації, Чернігівський та Харківський колегіуми нерідко називали академіями. Також за Чернігівським колегіумом у історико-літературних та епістолярних пам'ятках XVIII ст. широко закріпилася назва «Чернігівські Атени» [5].

Православний колегіум, зокрема й Чернігівський, мав генетичний зв'язок із єзуїтським колегіумом, який виявлявся у схожості організаційної структури, наборі таких же «класів» та послідовності їх проходження учнями. Навчання передбачало поетапне засвоєння матеріалу граматичних класів, класів поезії, риторики, філософії та теології. Час виникнення та існування православних колегіумів дослідники визначають як важливий етап «зустрічі» та взаємодії традицій Заходу та Сходу у всіх сферах культури та на різних її проявах. У ході такої взаємодії й була вироблена культурно-освітня форма православного колегіуму, який, базуючись на «латинській ученості», став сплавом західно-європейської та східнослов'янської культурних традицій [3].

Формуванню майстерності вихованця колегіуму сприяли класи поезики, у яких, як і в Київській академії, студенти вивчали теоретичні основи поезії, правила складання віршів, аналізували віршовані тексти античних поетів, латиномовні та російськомовні вірші. Практичні заняття, на яких учні вчилися складати віршовані твори, покликані були сформувати відповідні рівні уяви та творчого педагогічного мислення, вміння використовувати поетичні образи в процесі викладу навчального матеріалу. Професіоналізм учнів формували викладачі поезики, які прагнули навчити своїх учнів збуджувати у слухачів позитивні почуття через естетичну гармонію змісту складених віршів [2].

Як відомо, в єзуїтських колегіумах Речі Посполитої, зокрема, й у тих, які існували на українських землях, здобували освіту представники усіх станів. Аналогічна ситуація склалася і в православних колегіумах. Для жодної категорії населення навчання не було передбачене як обов'язкове. Так, найбільший відсоток світських учнів спостерігаємо в Чернігівському колегіумі у 1730–1740-і рр. (67–69 %) [3].

Дослідники єзуїтських навчальних закладів, які послужили взірцем для організації Києво-Могилянського колегію, пізніше академії, а та в свою чергу – для Чернігівського колегіуму, стверджують, що основну частину учнів єзуїтських колегіумів становила шляхта, діти якої жили на квартирах місцевих мешканців або в спеціальних закладах-конвіктах. Проте чималий прошарок становили і малозабезпечені діти, які мешкали у гуртожитках, що носили назву бурси. Аналіз складу учнів Києво-Могилянської академії, Чернігівського колегіуму також засвідчив, що значну частину учнів до другої половини XVIII ст. становили вихідці із сімей козацької старшини та урядовців. З огляду на вищезазначене, чималий інтерес становить список учнів Чернігівського колегіуму, який міститься у книзі присяги Чернігівського полку 1718 р. разом з поіменними списками козаків, посполитих, духовенства Чернігівського полку. Вони у лютому 1718 року присягли новому спадкоємцю Петра Першого царевичу Петру Петровичу [9].

У Чернігівському колегіумі найпослідовніше після Києво-Могилянської академії дотримувалися демократичного принципу всестановості навчального закладу. Тут навчалися представники всіх верств тогочасного суспільства: козацтва, міщанства, духовенства, селян. Навіть у 60-ті роки XVIII ст., коли наплив дітей священнослужителів повинен був значно збільшитися відповідно до указів про обов'язкове їх навчання, згідно з даними з 1767–1768 рр. із 213 учнів колегіуму трохи більше половини, а саме 111 учнів, були дітьми світських осіб, 102 – духовенства [7].

Що ж стосується викладачів колегіуму, то їх склад був доволі строкатим. Аналіз наявної бази даних дозволяє зафіксувати основні їх «типи», а також певні зміни у їх кількісному складі, які відбувалися з плином часу. Більшість викладачів походила з родин духовенства. Вихідці із шляхетських (дворянських), міщанських та козацьких родин становили невеликий відсоток наставників. Число учителів-ченців, яке на початку заснування колегіуму дорівнювало фактично 100%, поступово зменшувалося вже у наступні десятиліття.

Хронологічно першим сформувався тип викладача-ченця. Більшість із них на момент призначення на викладацьку посаду певний час перебували в монастирях українських єпархій. У колегіумах вони працювали зазвичай тривалий час. Серед учителів Чернігівського колегіуму бачимо відомих у подальшому діячів церкви: Фадей Кокуйлович, Іраклій Комаровський, Тимофій Максимович, Антоній Стаховський. Другий тип викладача – молодий учитель, який почав викладати одразу після звернення

свого навчання. З третьої чверті XVIII ст. число їх значно зросло. Ці молоді вчителі починали роботу в нижчих класах, а за рік-два залишали колегіум. Третій тип викладача можна умовно назвати «професійний викладач», який з'являється у другій чверті XVIII ст. Такі викладачі працювали у колегіумах тривалий час, а згодом учителювали в інших навчальних закладах.

Наставників, які викладали у старших класах, називали не інакше як «професорами». Так називали, наприклад, викладача Чернігівського колегіуму Тимофія Максимовича (1724–1727 рр.). Інколи професорами іменували й викладачів риторики («звання професорського учителя риторики» Чернігівського колегіуму Гаврііл Огінський). За середньовічними університетськими традиціями викладачів молодших класів називали «магістрами». Все це свідчить про прагнення прилучитися до загальноєвропейської ієрархії вчених ступенів та звань [3].

Освітня система колегіуму будувалася за таким принципом, аби вчитель у ній мав можливість постійно працювати над собою, вдосконалювати свій професійний і науково-теоретичний рівень. Проблеми добування «хліба насущного», як свідчать історичні розвідки, не повинні були турбувати вчителя. Педагоги мали достатнє, як на той час, утримання. Вони отримували: із чернігівського кафедрального монастиря харчі, яких відпускалося щоденно вдвічі більше ніж іншим монахам. Крім того, їм щомісячно і на весь період викладання із архієрейського дому видавалася достатня кількість жита, солі, хліба, круп та борошна. Вчителі брали участь у «братській монастирській кружці» – отримували одяг із архієрейської келії та за казенні монастирські кошти. Але це не єдине джерело доходу педагогічних працівників. Заможні батьки, які направляли на навчання в колегіум своїх дітей, давали вчителям грошову винагороду перед канікулами та до свят Різдва та Великодня [2].

Істотну роль у підготовці вихованців Чернігівського колегіуму відіграла послідовність викладання предметів і розподіл їх на відділення в кожному класі. Наприклад, у нижчому відділенні розпочинали навчання зі Святого письма, катехізису, риторики, поезії. Особливу увагу приділяли риториці як основі красномовства й катехізису. У середньому відділенні учням пропонувалася поезія зарубіжних авторів, бо саме вона дозволяла учням практикуватися в мовній і комунікативній культурах. Особливістю вищого відділення було продовження викладання Святого письма, богослов'я, впроваджувалася гомілетика, що сприяла розвитку в учнів церковного красномовства. Також у вищому відділенні вводилася практика для спудеїв, яка ставала провідною в навчально-виховному процесі підготовки майбутніх вчителів [1].

Стрижнем освітнього процесу в граматичних класах Чернігівського колегіуму було опанування молодшими школярами латини. Для її навчання використовували посібники, які набули популярності в єзуїтських закладах всієї Європи, а також відповідні прийоми навчання. Наприклад, задля того, щоб привчати учнів колегіумів до латини, їх зобов'язували спілкуватися нею у школі і вдома. Для цього використовували такий засіб, як «calculus», відомий із досвіду всіх православних колегіумів. Ішлося про паперовий сувій («калькулюс»), в якому записували ім'я учня, що порушив правило говорити лише латиною або припускався помилок. «Калькулюс» перебував у нього до тих пір, поки не зауважували іншого порушника, до якого він і переходив. Той, у кого «калькулюс» затримався на ніч, карався вчителем. Тож кожен учень, отримавши до рук ганебний знак, намагався якомога швидше його позбутися [3].

Як і в Києво-Могилянській академії, найбільш популярним для вихованців Чернігівського колегіуму став курс риторики. Кожен викладач риторичного курсу готував власноруч написані лекції, які диктувалися студентам. Уже в 1708 р. був створений перший підручник із риторики, автором якого став Андрій Стаховський (в чернецтві Антоній) – випускник київської Академії, проповідник та намісник Чернігівського Борисоглібського монастиря, перший префект колегіуму. Російський історик М. Докучаєв доводить авторство Антонія Стаховського у складанні риторичного твору «Clavis scientiarum», або «Ключ знання».

Риторика як навчальний курс була покликана навчити студентів основ красномовства, комунікативної культури мовлення та використання мовних норм у процесі спілкування. Але, як стверджує О. Травкіна, вже на початку існування Чернігівського колегіуму в ньому ставилися п'єси, авторами яких були переважно викладачі риторичних та поетичних курсів: «Спудеї Чернігівського колегіуму часто виступали з п'єсами як на громадські, так і на релігійні свята. На літніх канікулах студенти старших курсів, об'єднавшись у своєрідні театральні групи, мандрували по Україні, розігруючи діалоги, сцени, п'єси в містах, селах, садибах, заробляючи таким чином на прожиття, на продовження навчання в колегіумі». Так, у 1748 р. студенти колегіуму з класу риторики у складі 10 осіб організували своєрідну концертну «бригаду», запросивши двох музикантів із Полтави та з театральними постановками, піснями і віршами мандрували по Україні, навіть виступали в Запорозькій Січі [2].

Твори учнів колегіумів об'єднує домінування античної тематики, насиченість образами античної міфології. Студенти перебували у полоні античного світу, його літератури та героїв. Захоплення античністю, яке виразно демонстрували учні православних колегіумів у своїх віршах, поєднувалося із християнськими основами їхнього світогляду. Християнська символіка й тематика не конфліктували, а органічно поєднувалися з античною, творили культурний симбіоз. Водночас фіксуються випадки використання античних символів для окреслення української ідентичності. Так, в одному з конспектів пітики та риторики, записаному студентом Чернігівського колегіуму у 1730 р., титульний аркуш оздоблений композицією, насиченою античними мотивами: над назвою курсу зображено гору Олімп, на якій сидить наставник із розкритою книгою, оточений спудеями, поруч з Олімпом зображено музу з бандурою та Пегаса [2].

Окрім латини, у колегіумах вивчали ще декілька мов. Церковнослов'янську мову вчили у граматичних класах із допомогою читання текстів, які використовували під час богослужіння. Хоча окреме викладання російської мови у колегіумах розпочалося у 60-х роках XVIII ст., та латина ще довгий час зберігала провідне місце у навчальній практиці всіх класів. Відомо, що у Чернігівському колегіумі від самого початку викладання провадилося також польською мовою [8].

Система підготовки вихованців колегіуму, формування в них елементів майстерного володіння словесно-комунікативною дією в Чернігівському колегіумі опосередковано здійснювалася через предмети культурологічного циклу – співи, музику, образотворче мистецтво. В розглядуваний період Чернігів став осередком розвитку музичного мистецтва, бо в середині XVIII ст. тут жив і творив відомий церковний письменник Д. Ростовський, неабиякої слави здобула хорова капела, створена Л. Барановичем – колектив, відомий не лише в Україні, а й у Москві та інших містах Російської імперії своїм вокальним професіоналізмом. Хор колегіуму став відомим широкому загалу завдяки неперевершеній манері виконання церковних та світських вокальних творів. Без нього не відбувалося жодне свято чи урочисті події в колегіумі, учасників хору запрошували на святкові літургії та зібрання в монастирях та в Чернігові. У репертуарі хору студентів Чернігівського колегіуму, зокрема, був триголосний кант без інструментального супроводу, написаний на честь Св. Катерини. Кант було вміщено як додаток до підручника риторики, упорядкованого під керівництвом першого префекта колегіуму Антонія Стаховського. Про поширення хорового церковного співу у першій половині XVIII ст. свідчить інформація щодо існування у 1737 р. при чернігівській кафедрі 15 півчих, у яких брали участь переважно студенти. Викладачі колегіуму, регенти хорового колективу прагнули через навчання виконавської манери сформувати в учасників такі необхідні професійні риси, як постановка голосу, дихання, дикція, інтонування – виняткові елементи для становлення педагогічного професіоналізму тих, хто присвятить себе служінню педагогічній справі [2].

Музика включалася також в українську шкільну драму. Відомо, що вже на початку існування Чернігівського колегіуму в ньому, як і в Києво-Могилянській академії, склалися та ставилися п'єси. Автором драматичних творів, як правило, був учитель курсу поетики. «Спудеї» Чернігівського колегіуму часто виступали з п'єсами як на громадські, так і на релігійні свята. На літніх канікулах студенти старших курсів, об'єднавшись у своєрідні театральні трупи, мандрували по Україні, розігруючи діалоги, сцени, п'єси в містах, селах, садибах, заробляючи таким чином на прожиття, на продовження навчання в колегіумі.

Явищу мандрівного студентства сприяли і самі чернігівські архіпастирі. Так, ще на ранній стадії діяльності колегіуму архієпископ Антоній Стаховський дозволив бідним учням «миркования и спевание» – «пение духовых песен». Влітку студенти старших курсів мандрували Україною, виконували п'єси, окремі сценки чи діалоги, співаючи канти, щоб заробити на хліб [10].

На розвиток мисленнєво-мовленнєвої діяльності студентів колегіуму значний вплив мали курси філософії. Сучасні історики розходяться в думках про час запровадження філософського курсу в навчально-виховну систему колегіуму, проте слід зазначити, що філософська освіта його вихованців була об'єктом постійної уваги керівників і викладачів закладу, починаючи з перших часів його заснування. Дослідження становлення філософської думки в колегіумі дає змогу стверджувати про звернення більшості викладачів курсу до питань філософії педагогічної дії, світоглядних філософських чинників необхідності духовної і освітньої культури народу для успішного поступу країни [2].

Слід звернути увагу на те, що викладання філософії в Чернігівському колегіумі велося на високому рівні, адже курс був зорієнтований на підготовку справжнього викладача, який своєю ерудицією та природнім покликанням зможе вести значну просвітницьку роботу. Курс філософії стає підпорядкованим меті виховання творчої особистості, здатної раціонально діяти в різних життєвих ситуаціях [1].

Творча атмосфера, яка панувала в колегіумі, надихала студентів та викладачів писати та публікувати твори релігійного спрямування, церковно-пісенні канти, брати участь у мистецьких та освітніх заходах міста. О. Травкіна припускає, що Чернігівський колегіум у перший період свого існування нагадував культурно-освітнянський осередок чи своєрідне товариство поетів, письменників, митців, щось на кшталт академії гуманістичної доби Відродження [8].

У колегіумі широко застосовувався відомий прийом єзуїтської педагогіки – змагання учнів. Викладач оприлюднював «рейтинг» успішності вихованців, кожен з яких міг виконати вправу, підписати її «de Ioso» й вказати прізвище особи, на місце якої претендував. Якщо амбіції мали під собою підстави й учень виконував завдання краще від свого суперника, він займав його місце [2].

Задля підтримки дисципліни та порядку у колегіумах існувала певна система нагляду, в рамках якої виробилося коло обов'язків наставників та учнів. Така система мала чимало спільного із традиціями єзуїтських колегіумів та Києво-Могилянської академії. За учнями мали наглядати всі викладачі, про що їм постійно нагадувало керівництво. Відомо також про існування у колегіумах посади суперінтенданта (який обирався з викладачів молодших класів), до обов'язків якого входив нагляд за учнями (серед іншого відвідування кімнат учнів, які проживали як у бурсі, так і у приватних помешканнях).

У всіх колегіумах також існувала система взаємного нагляду учнів. Для цього на кращих з них поклалися обов'язки «сеньйорів», «інспекторів», «візитаторів», «директорів», «цензорів», які допомагали суперінтендантові. Як підкреслює Л. Посохова, «Учреждение о содержании бурсы» Чернігівського колегіуму (1792 р.) дозволяє зауважити тотожність обов'язків суперінтенданта, сеньйора,

директора та інспекторів із відповідними посадами в єзуїтських колегіумах. Так, сеньйори відвідували приватні помешкання учнів, а сеньйори бурси – наглядали за кімнатами. Такий порядок зберігся до початку XIX ст. [3].

Виховний процес у Чернігівському колегіумі покладався на префекта, але йому важко було виконувати всі обов'язки [1]. Писемні та архівні джерела свідчать про те, що з часу заснування колегіуму в ньому був започаткований інститут інспекторів – своєрідна форма виявлення педагогічних здібностей окремих учнів та перевірки їх на практиці. Студенти, які успішно навчалися на старших курсах (переважно в класах риторики та філософії), «прикріплювалися» до учнів, які щойно вступили до навчального закладу, опікувалися підготовкою до занять з латинської мови, допомагали в адаптації до умов життя колегіуму, слідкували за дотриманням початківцями правил внутрішнього розпорядку та благопристойності поведінки. Ця надзвичайно важлива справа опіки поширювалася на всіх, без винятку, студентів молодших курсів, а особливо тих, хто не мав достатніх коштів на існування і проживав у бурсі (гуртожитку) [2].

Велике значення у житті студентів єзуїтських шкіл та їх релігійному вихованні відігравали студентські конгрегації. Добре відомо про існування студентських братств (конгрегацій) у Києво-Могилянській академії. У Чернігівському колегіумі теж функціонувала конгрегація в ім'я Богородиці Непорочної Зачаття; відомо, що існував певний обряд прийняття бурсаків у її члени, однак докладних відомостей про нього знайти не вдалося. М. Лілеєв уважав, що посвята в братчики відбувалася у конгрегаційній церкві Усіх Святих, як і у Києво-Могилянській академії.

Залишилися згадки про те, що в колегіумах велася книга «Album», яку дослідники Києво-Могилянської академії розглядають як один із різновидів фіксації збору пожертв на потреби «академіків». Микола Ханенко, перебуваючи у Чернігові в жовтні 1730 р., записав у щоденнику: «студентам приходившим кумалбо дан червоний» [12]. Про існування конгрегаційного збору згадували історики Чернігівського колегіуму. Збір коштів і, відповідно, записи в книгу розпочинали у день Св. Анни після богослужіння; студент, «екклесіарх» конгрегаційного збору, обходив у церкві жертводавців, подання яких йшли виключно на бідних студентів бурси [7].

Покарання та заохочення до навчання виступають важливими складовими характеристиками «академічного повсякдення», адже для учнів і викладачів колегіуму вони були щоденними практиками. Як уже зазначалося, при організації православних колегіумів чимало було запозичено з єзуїтської педагогіки. Тілесні покарання, які застосовувалися в Києво-Могилянській академії та православних колегіумах, практикувалися передовсім у тогочасних єзуїтських колегіумах та інших гуманістичних школах, не кажучи вже про домашнє виховання. Шмагання різками було звичним, часто вживаним покаранням. За згадками колишніх вихованців Чернігівського колегіуму, у класі інфими у кутку біля груби стояли березові різки й сидів учень, який пускав їх у хід за наказом учителя. Зі спогадів відомо, що різки застосовували за певним порядком, залежно від оцінок, які учні отримували від аудиторів за виконані завдання. Серед покарань, які застосовували у колегіумах, згадуються «палі» (удари лінійкою по руках), поклони, стояння на колінах (іноді на гречці) [3].

Як підкреслює Л. Посохова, протягом існування православних колегіумів простежуються два альтернативні вектори їх можливої трансформації: один – це перетворення їх на повноцінний університет, інший – перетворення їх на суто станowo-професійні заклади, де відбувається підготовка церковних священнослужителів. Другий вектор у підсумку став дійсністю. Колегіуми перетворилися на середні духовні заклади – семінарії – і зайняли відповідне місце у системі освіти імперії [4].

Висновки. Отже, аналіз джерел і літератури засвідчив, що освітній простір Чернігівського колегіуму (1700–1786 рр.) знаходився під впливом західноєвропейських і східноєвропейських культурних традицій і мав таку структуру: філософські, педагогічні та наукові погляди та діяльність викладачів; специфіка організації освітнього процесу, зміст, форми, методи і засоби навчання студентів; життя, побут і дозвілля викладачів і студентів.

Діяльність закладів освіти Чернігівщини XVIII ст. стала рушійною силою освітнього поступу не лише Чернігово-Сіверщини, а й усієї України. Зміст освіти в духовних закладах освіти Чернігівщини, зокрема і в Чернігівському колегіумі XVIII ст. передбачав, насамперед, формування в учнів знань з філософії, гомілетики, поезики, риторики, граматики, музичного мистецтва тощо. Структурними компонентами змісту були вміння майстерного володіння словом, вміння складати поетичні твори, навички гри на музичних інструментах та володіння виконавською технікою тощо. Серед організаційних форм освіти домінували: лекції, диспути, нарації, конклюдії, театралізація релігійних і світських сюжетів, мандрівна концертна діяльність, а провідними методами навчання були словесні, наочні та практичні. Різноманітні впливи, які йшли від православного колегіуму і були спрямовані на оточуюче середовище, перетворилися на усталені культурні явища.

Православний колегіум уособлював зустріч культурних традицій Заходу та Сходу Європи. Елементи моделі колегіуму пристосовувалися до місцевих потреб та умов й, трансформуючись, втрачали певні риси західноєвропейських навчальних закладів. Відтворення змісту навчальних дисциплін, дидактичних прийомів викладання дає підстав стверджувати, що у колегіумі були сприйняті освітні традиції, основні методи навчання гуманістичних шкіл Європи.

References

1. Крапивний Я. М. Система професійної підготовки вчителя у Чернігівському колегіумі (1700–1786 рр.). *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя : зб. наук. праць*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. №1. С. 192–194.
Крарувніи Я. М. (2012). Systema profesiinoi pidhotovky vchytelia u Chernihivskomu kolehiumi (1700–1786 rr.) [The system of professional teacher training at the Chernihiv Collegium (1700–1786)]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia : zbirnyk naukovykh prats – Scientific notes of Mykola Gogol Nizhyn State University: a collection of scientific works*. Nizhyn, Ukraine: NDU im. M. Hoholia, 1, 192–194.
2. Лаврінченко О. А. З історії становлення і розвитку педагогічної майстерності в освітній та виховній системах Чернігівського колегіуму 1700–1776 рр. *PostМетодика*. 2008. № 4. С. 35–40.
Lavrinchenko O. A. (2008). Z istorii stanovlennia i rozvytku pedahohichnoi maisternosti v osvittinii ta vykhovnii systemakh Chernihivskoho kolehiumu 1700–1776 rr. [From the history of the formation and development of pedagogical skills in the educational and educational systems of the Chernihiv Collegium 1700–1776]. *PostMetodyka – Postmethods*, 4, 35–40.
3. Посохова Л. Ю. «Академічна повсякденність» викладачів та учнів православних колегіумів України XVIII ст. *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення* / гол. ред. В. Смолій ; НАН України. Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2012. С. 141–187.
Posokhova L. (2012). «Akademichna povsiakdennist» vykladachiv ta uchniv pravoslavnykh kolehiumiv Ukrainy XVIII st. [«Academic everyday life» of teachers and students of Ukrainian Orthodox colleges of the 18th century]. In V. Smolii (Ed.), *Povsiakdennia rannomodernoi Ukrainy. Istorychni studii v 2-kh tomakh. T. 1: Praktyky, kazusy ta devyatsii povsiakdennia – Everyday life of early modern Ukraine. Historical studies in 2 volumes. T. 1: Practices, cases and deviations of everyday life*. (pp. 141–187). Kyiv, Ukraine: Institute of History of Ukraine.
4. Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011, 400 с.
Posokhova L. Yu. (2011). Na perekhresti kultur, tradytsii, epokh: pravoslavni kolehiumy Ukrainy naprykintsi XVII – na pochatku XIX stolittia [At the crossroads of cultures, traditions, eras: Orthodox collegiums of Ukraine at the end of the 17th and the beginning of the 19th centuries]. Kharkiv, Ukraine: V. N. Karazin KhNU.
5. Посохова Л. Ю. Православні колегіуми України XVII – XVIII ст. у контексті трансформації європейської університетської традиції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія*. 2009. №852, вип. 41. С. 150–159.
Posokhova L. Yu. (2009). Pravoslavni kolehiumy Ukrainy XVII – XVIII st. u konteksti transformatsii yevropeiskoi universytetskoï tradytsii [Orthodox Collegiums of Ukraine of the XVII – XVIII centuries in the context of transformation of the european university tradition]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seria: Istoriia. – V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series: History*, 852, 41, 150–159
6. Посохова Л. Ю. «Територія просвіти» в місті: локуси православних колегіумів України XVIII ст. *Праці Центру пам'яткознавства: Збірник наукових праць*. 2009. Вип. 16. С. 177–190.
Posokhova L. Yu. (2009). «Terytoriiia prosvityu» v misti: lokusy pravoslavnykh kolehiumiv Ukrainy XVIII st. [«The territory of Enlightenment» in the city: loci of Orthodox collegiums of Ukraine in the 18th century]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva: Zbirnyk naukovykh prats – Articles of the Center for Historical Studies: Collection of scientific articles*, 16, 177–190.
7. Травкіна О. І. Традиції Києво-Могилянської академії в Чернігівському колегіумі. *Наукові записки НаУКМА*. 2000. Т. 18 : Ювілейний випуск. С. 51–56.
Travkina O. I. (2000). Tradytsii Kyievo-Mohylianskoï akademii v Chernihivskomu kolehiumi [Traditions of the Kyiv-Mohyla Academy in the Chernihiv Collegium]. *Naukovi zapysky NaUKMA – Scientific notes of NUKMA*, 18, 51–56.
8. Травкіна О. Про викладання предметів у Чернігівському колегіумі. *Сіверянський літопис*. 1999. №4. С. 110–123.
Travkina O. (1999). Pro vykladannia predmetiv u Chernihivskomu kolehiumi [About teaching subjects at the Chernihiv Collegium]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, 110–123.
9. Травкіна О. Про вихованців Чернігівського колегіуму на початку XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 2016. № 6. С. 146–153.
Travkina O. (2016). Pro vykhovantsiv Chernihivskoho kolehiumu na pochatku XVIII st. [About the pupils of the Chernihiv Collegium at the beginning of the 18th century]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, 146–153.
10. Трегубенко Т. Українські церковні музичні осередки Лівобережжя і Слобожанщини XVII – XVIII ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Українознавство*. 2012. Випуск 16. С. 25–28.
Trehubenko T. (2012). Ukrainski tserkovni muzychni oseredky Livoberezhzhia i Slobozhanshchyny XVII – XVIII st. [Ukrainian church musical centers of the Left Bank Ukraine and Sloboda Ukraine of the XVII – XVIII centuries]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Ukrainoznavstvo – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University: Ukrainian Studies*, 16, 25–28.

11. Цимбалару А. Д. Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. *Український педагогічний журнал*. 2016. №1. С. 41–50.
Tsymbalaru A. D. (2016). Osvitnii prostir: sutnist, struktura i mekhanizmy stvorennia [Educational space: essence, structure and mechanisms of creation]. *Ukrainiyskiy pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 1, 41–50.
12. Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка. URL: <http://litopys.org.ua/khanenko/khan.htm> (дата звернення: 15.10.2023)
Shchodennyyk heneralnoho khorunzhoho Mykoly Khanenka [The diary of the general standard-bearer Mykola Khanenko]. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/khanenko/khan.htm>

Solomakha I.

ORCID 0009-0007-4827-8027

Candidate of Philosophical Sciences
(Ph.D. in Philosophy), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law,
Philosophy and Political Science,

T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: irynsolo@gmail.com

THE STRUCTURE OF THE EDUCATIONAL SPACE OF CHERNIHIV COLLEGIUM (1700-1786)

The purpose of the article is a comprehensive study of the content, organisational forms, methods of development of the educational space of the Chernihiv Collegium (1700–1786), substantiation of the influence of Western European pedagogical thought on the formation of the pedagogical environment of Orthodox educational institutions in Ukraine.

Methodology. The methodological basis of the study is the historical and chronological approach, which helps to identify educational changes at a certain historical stage in close connection with specific historical conditions and in chronological order, and the cultural approach, which helps to find the theoretical and practical achievements of students and teachers of one of the spiritual educational institutions of the Chernihiv region of the XVIII century, their importance for the development of modern education. Accordingly, the study uses retrospective, chronological and systematic, problem-search methods, historical and pedagogical analysis of literary sources.

The scientific novelty of the article lies in a comprehensive study of the content, organisational forms, methods of formation and development of educational space on the territory of the leading spiritual educational institution of the Chernihiv-Siverian region of the XVIII century – the Chernihiv Collegium. In addition, an attempt is made to substantiate the influence of the Western European educational tradition on the functioning of the educational space of spiritual educational institutions in the Ukrainian lands.

Conclusions. Thus, the analysis of sources and literature has shown that the educational space of the Chernihiv Collegium (1700–1786) was influenced by Western and Eastern European cultural traditions and had the following structure: philosophical, pedagogical and scientific views and activities of teachers; specifics of the educational process, content, forms, methods and means of teaching students; everyday life and leisure of teachers and students.

The activity of educational institutions of the eighteenth century in Chernihiv region became the driving force of educational progress not only in Chernihiv-Siverian region, but also in the whole of Ukraine. The content of education in the spiritual educational institutions of the Chernihiv region, including the Chernihiv Collegium, primarily involved the formation of students' knowledge of philosophy, homiletics, poetry, rhetoric, grammar, music, etc. The structural components of the content were the ability to master the word, the ability to compose poetry, skills in playing musical instruments and mastery of performance techniques, etc. The organisational forms of education were dominated by lectures, debates, narratives, conclusions, the atricalisation of religious and secular subjects, travelling concerts, and the leading teaching methods were verbal, visual and practical. The various influences that emanated from the Orthodox collegium and were directed at the surrounding environment turned into established cultural phenomena.

The Orthodox collegium represented the meeting of the cultural traditions of the West and the East of Europe. Elements of the collegium model were adapted to local needs and conditions and, in the process of transformation, lost certain features of Western European educational institutions. The reproduction of the content of academic disciplines and didactic teaching methods gives grounds to assert that the collegium adopted the educational traditions and basic teaching methods of the humanistic schools of Europe.

Key words: Chernihiv Collegium, educational space, structure of educational space, spiritual educational institution.

Стаття надійшла до редакції: 30.11.2023

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Янченко Т. В.